

IBDIS | We know
books

Oliver Sacks s-a născut în 1933 la Londra, într-o familie de medici, și a studiat medicina la Queen's College, Oxford. La începutul anilor '60 s-a stabilit în Statele Unite, la San Francisco, iar din 1965 la New York, unde a și murit la sfârșitul lunii august 2015. Oliver Sacks a îmbinat activitatea medicală cu scrisul, iar cărțile în care prezintă publicului larg cazurile sale clinice s-au bucurat de o uriașă notorietate internațională – au fost traduse în peste 25 de limbi, în tiraje de milioane de exemplare. În plus, opera lui Oliver Sacks a avut un mare impact asupra intelectualilor umaniști și asupra artiștilor. Cartea sa *Awakenings* a stat la baza filmului cu același titlu (cu Robert De Niro și Robin Williams, film nominalizat la Premiul Oscar) și a inspirat piesa lui Harold Pinter *A Kind of Alaska*. După *The Man Who Mistook His Wife for a Hat*, regizorul Peter Brook a pus în scenă un celebru spectacol de teatru.

Cărți: *Migraine* (1970), *Awakenings* (1973, trad. rom. *Revenirea la viață*, Humanitas, 2012, 2021), *A Leg to Stand On* (1984, trad. rom. *Un picior de sprijin*, Humanitas, 2013), *The Man Who Mistook His Wife for a Hat* (1985, trad. rom. *Omul care își confunda soția cu o pălărie*, Humanitas, 2005, 2021), *Seeing Voices* (1989, trad. rom. *Văzând glasuri*, Humanitas, 2013, 2021), *An Anthropologist on Mars* (1995), *The Island of the Colorblind* (1996), *Uncle Tungsten* (2001, trad. rom. *Unchiul Tungsten*, Humanitas, 2017), *Musicophilia* (2007, 2008, trad. rom. *Muzicofilia*, Humanitas, 2009, 2021), *The Mind's Eye* (2010, trad. rom. *Ochiul minții*, Humanitas, 2014), *Hallucinations* (2012, trad. rom. *Halucinații*, Humanitas, 2009, 2021), *On the Move: A Life* (2015, trad. rom. *În mișcare: O viață*, Humanitas, 2015), *Gratitude* (2015, trad. rom. *Recunoștință*, Humanitas, 2017, 2021), *The River of Consciousness* (2017, trad. rom. *Fluviul conștiinței*, Humanitas, 2020), *Everything in Its Place* (2019, trad. rom. *Toate la locul lor: Primele iubiri, ultimele povești*, Humanitas, 2021).

OLIVER SACKS

VĂZÂND GLASURI O CĂLĂTORIE ÎN LUMEA SURZILOR

Traducere din engleză de
Doina Lică

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Cuprins

<i>Prefață</i>	11
O lume a surzilor	19
Gândirea în limbajul semnelor	46
Revoluția surzilor	116
<i>Note</i>	149
<i>Bibliografie</i>	221
<i>Sugestii de lectură</i>	231

O lume a surzilor

Știu foarte puține despre surditate, pe care dr. Johnson o numește „una dintre cele mai mari nenorociri umane“, mult mai puține decât știa un om cultivat în 1886 sau 1786. Suntem neștiutori și indiferenți. În ultimele câteva luni, am ridicat problema în fața a numeroși oameni și aproape întotdeauna am primit răspunsuri de genul: „Surditatea? Nu cunosc nici un surd. Nu m-am gândit niciodată prea mult la asta. Nu e nimic *interesant* legat de surditate, nu-i așa?“ Acesta ar fi fost și răspunsul meu cu câteva luni în urmă.

Lucrurile s-au schimbat pentru mine când mi s-a trimis o carte voluminoasă scrisă de Harlan Lane, *When the Mind Hears: A History of the Deaf*, pe care am deschis-o cu indiferență, ca să ajung în curând la uimire, iar apoi la ceva ce friza stupeoarea. Am discutat subiectul cu prietena și colega mea dr. Isabelle Rapin, care a lucrat direct cu surzii timp de douăzeci și cinci de ani. Am ajuns să-mi cunosc mai bine o colegă suferind de surditate congenitală, o femeie remarcabilă și extrem de înzestrată, căreia până atunci nu-i acordasem un interes deosebit.¹ Am început să consult atent și să studiez pentru prima oară mai mulți pacienți surzi care se aflau în grija mea.² Capacitatea mea de a citi rapid m-a dus de la istoria lui Harlan Lane la *The Deaf Experience*, o

culegere de memorii ale primei persoane surde cultivate, editată de Lane, apoi la Nora Ellen Groce, *Everyone Here Spoke Sign Language*, și la multe alte lucrări. Am acum un raft întreg de cărți pe un subiect despre care nici nu credeam că există cu șase luni în urmă, și am văzut câteva filme remarcabile pe această temă.³

Încă o mărturisire în chip de preambul. În 1969, W.H. Auden mi-a dat un exemplar, propriul său exemplar, al unei remarcabile autobiografii a poetului și romancierului sud-african David Wright, care a surzit la vârsta de șapte ani, lucrare intitulată *Deafness*. „Te va captura“, mi-a spus el. „E o carte minunată.“ Era presărată cu propriile-i adnotări (însă nu știu dacă a recenzat-o vreodată). Am răsfoit-o în fugă, fără a-i acorda atenție, în 1969. Dar acum aveam s-o redescopăr în beneficiul meu. David Wright este un scriitor care se inspiră din profunzimea propriei experiențe – nu așa cum tratează un istoric sau un cercetător un anumit subiect. În plus, nu e un străin pentru noi. Ne putem închipui, cu mai multă sau mai puțină greutate, cum ar fi să ne aflăm în locul lui (dar nu ne prea putem închipui cum e să te naști surd, asemenea celebrului profesor Laurent Clerc). Astfel, el ne poate sluji drept mijlocitor, conducându-ne prin propria-i experiență în lumea inimaginabilului. Din moment ce Wright e mai ușor de citit decât mării muți din secolul XVIII, el ar trebui citit, dacă se poate, primul – fiindcă ne pregătește pentru ei. Spre sfârșitul cărții, ne spune:

Surzii n-au scris prea mult despre surditate.⁴ Ținând cont de faptul că eu am surzit doar *după* ce învățasem să vorbesc, nu mă aflu într-o situație mai bună decât un om care aude atunci când trebuie să-mi imaginez cum e să te naști în liniște și să ajungi la maturitate fără să fi dobândit un mijloc de gândire și comunicare. Simplul

fapt de a încerca acest lucru dă greutate primelor cuvinte cutremurătoare din Evanghelia după Ioan: „La început era Cuvântul.“ Cum să poți exprima concepte când te afli într-o asemenea condiție?

Relația dintre limbaj și gândire este problema cea mai importantă, problema fundamentală, atunci când luăm în considerare dificultățile cu care se confruntă sau se pot confrunta cei care s-au născut surzi ori au devenit surzi foarte devreme.

Termenul „surd“ este vag sau mai degrabă este atât de general, încât zădărnicește examinarea gradelor foarte diferite de surditate, grade cu semnificație calitativă și chiar „existențială“. Există „cei tari de ureche“, aproximativ cincisprezece milioane în Statele Unite, care reușesc să audă câte ceva folosind proteze auditive și bucurându-se de atenție și răbdare din partea celor care le vorbesc. Mulți dintre noi avem părinți sau bunici în această categorie – cu un secol în urmă ar fi folosit cornete acustice, acum folosesc proteze auditive.

Există și cei cu „hipoacuzie severă“, mulți cu boli ale urechii sau traumatisme la începutul vieții; dar ei, ca și cei tari de ureche, mai pot să audă, în special cu noile proteze auditive sofisticate, computerizate și „personalizate“, disponibile acum. Sunt apoi cei „complet surzi“, care nu au nici o speranță să audă, indiferent ce progrese tehnologice se fac în lume. Cei complet surzi nu pot conversa în modul obișnuit – ei trebuie fie să citească pe buze (așa cum făcea David Wright), fie să folosească limbajul mimico-gestual, fie ambele.

Nu contează numai gradul de surditate, ci și – extrem de important – vârsta sau stadiul în care apare. În pasajul citat, David Wright observă că și-a pierdut auzul doar după

ce învățase să vorbească, deci nu-și poate nici măcar imagina cum trebuie să fie pentru cei care n-au avut niciodată parte de auz sau și l-au pierdut înainte de a-și însuși limba. El mai subliniază acest lucru și în alte pasaje:

Faptul că mi-am pierdut auzul atunci când mi l-am pierdut – dacă mi-a fost scris să devin surd – a fost un mare noroc. Până la vârsta de șapte ani, un copil învață elementele esențiale ale limbajului, așa cum s-a întâmplat cu mine. Faptul că am învățat în mod natural să vorbesc a constituit un alt avantaj – pronunție, sintaxă, flexiune, expresii, totul a venit prin ureche. Am avut bazele vocabularului, care se puteau extinde ușor prin lectură. *Toate acestea mi-ar fi lipsit dacă m-aș fi născut surd sau dacă mi-aș fi pierdut auzul mai devreme decât s-a întâmplat.* [Sublinierile îmi aparțin.]

Wright scrie despre „vocale fantomatice“, pe care le aude când cineva îi vorbește numai dacă poate *vedea* mișcarea buzelor și a feței, și despre felul cum „aude“ șuierul vântului de câte ori vede copacii sau ramurile bătute de vânt.⁵ El povestește cum s-a întâmplat acest lucru prima oară – cum s-a întâmplat *imediat* după instalarea surzeniei:

[Surditatea mea] a fost mai greu de sesizat deoarece, din primul moment, ochii au început să transforme mișcarea în sunet. Mama își petrecea cea mai mare parte a zilei lângă mine, iar eu înțelegeam tot ce mi spunea. De ce nu? Fără să știu, i-am citit pe buze toată viața. Când vorbea, mi se părea că-i aud vocea. Era o iluzie care a persistat chiar și după ce am știut că este o iluzie. Tata, vărul meu, toate cunoștințele și-au păstrat vocile fantomatice. Faptul că erau imaginare, proiecțiile obișnuinței și ale memoriei, nu mi-a venit în minte până nu am

plecat din spital. Într-o zi, vorbeam cu vărul meu, iar el, într-un moment de inspirație, și-a acoperit gura cu mâna în timp ce vorbea. Liniște! O dată pentru totdeauna am înțeles că nu pot auzi când nu pot vedea.⁶

Deși Wright știe că sunetele pe care le „aude“ sunt „iluzorii“ – „proiecțiile obișnuinței și ale memoriei“ –, ele au rămas extrem de vii pentru el de-a lungul deceniilor de surditate. Pentru Wright, pentru cei care au surzit după ce auzul lor se dezvoltase complet, lumea poate rămâne plină de sunete, chiar dacă ele sunt „fantomatice“.⁷

Este cu totul altceva, de neimaginat pentru cei normali (și chiar pentru cei care suferă de surditate postlinguală, cum e cazul lui David Wright), dacă auzul e absent la naștere sau se pierde în fragedă copilărie, înainte de însușirea limbii. Cei afectați astfel – prelingual – se află într-o categorie calitativ diferită față de toți ceilalți. Pentru acești oameni, care n-au auzit niciodată, care n-au amintiri, imagini sau asociații auditive, nu poate exista nici măcar iluzia sunetului. Ei trăiesc într-o lume a tăcerii și liniștii desăvârșite, neîntrerupte.⁸ Aceștia, cei congenital surzi, ajung pe semne la un sfert de milion în Statele Unite. Ei reprezintă a mia parte din copiii lumii.

De aceștia și doar de aceștia ne vom ocupa aici, situația și starea lor fiind unice. De ce este așa? Dacă se gândesc la surditate, oamenii au tendința s-o considere mai puțin gravă decât lipsa vederii, s-o considere un dezavantaj, un neajuns sau un handicap, dar nicidecum la fel de cumplită.

Dacă lipsa auzului este „de preferat“ lipsei văzului, cu condiția să fi apărut mai târziu în viață, e discutabil; dar să te naști surd este infinit mai grav decât să te naști orb – sau cel puțin așa pare. Căci aceia care suferă de surditate prelinguală, incapabili să-și audă părinții, riscă să rămână grav

retardați, chiar cu deficiențe permanente în însușirea limbajului, dacă nu se iau imediat măsuri eficiente. Iar a avea deficiențe de limbaj este pentru un om una dintre cele mai mari nenorociri, fiindcă numai prin limbaj ne dobândim în întregime condiția umană și cultura, comunicăm liber cu semenii, primim și răspândim informații. Dacă nu putem face asta, vom fi bizar de infirmi și izolați, indiferent de dorințele, strădaniile sau capacitățile noastre înnăscute. Putem fi în asemenea măsură incapabili să ne valorificăm capacitățile intelectuale, încât să părem debili mintal.⁹

Din acest motiv, cei congenital surzi sau „2muți“ au fost timp de mii de ani considerați „idioți“ și judecați după o lege stupidă drept „incompetenți“ – neputând să moștenească proprietăți, să se căsătorească, să primească o educație, să aibă o slujbă stimulatorie – și li s-au refuzat drepturile fundamentale ale omului. Această situație nu a început să fie remediată până la jumătatea secolului XVIII, când (poate ca parte a unui iluminism generalizat, poate ca un gest de empatie și înțelegere) percepția asupra surzilor și situația lor s-au schimbat radical.

Filozofii vremii au fost fascinați de problemele extraordinare puse de un om lipsit de grai. Când a fost adus la Paris în 1800, Victor, copilul sălbatic din Aveyron¹⁰, a fost admis la Institutul Național pentru Surdomuți, condus pe atunci de abatele Roch-Ambroise Sicard, membru fondator al Societății Observatorilor Omului și o autoritate în instruirea surzilor. După cum scrie Jonathan Miller:¹¹

În ceea ce-i privește pe membrii acestei societăți, copilul „sălbatic“ reprezenta un caz ideal pentru cercetarea bazelor naturii umane. [...] Studiind o astfel de ființă, așa cum studiaseră înainte sălbatici și primitivi, piei-roșii și urangutani, intelectualii de la sfârșitul secolului XVIII

au sperat să poată înțelege ce e caracteristic Omului. Poate că acum e posibil să evaluăm înzestrarea nativă a speciei umane și să stabilim o dată pentru totdeauna rolul jucat de societate în dezvoltarea limbii, a inteligenței și a moralității.

Aici, desigur, cele două demersuri s-au separat, unul sfârșind în triumf, celălalt într-un eșec total. Copilul sălbatic nu și-a însușit niciodată limbajul, indiferent din ce motiv sau din ce motive. O posibilitate insuficient luată în calcul este aceea că el, în chip straniu, n-a fost confruntat niciodată cu limbajul semnelor, ci obligat permanent (și inutil) să încerce să vorbească. Însă atunci când „surdomuții“ au fost abordați așa cum trebuie, adică prin limbajul semnelor, ei s-au dovedit perfect educabili și au arătat imediat unei lumi consternate cât de bine pot intra în cultura și viața ei. Această întâmplare minunată – o minoritate desconsiderată sau neglijată, căreia i se refuzase practic statutul uman până în acel moment, a apărut brusc și neașteptat pe scena lumii (pentru ca în secolul următor situația ei să se deterioreze tragic) – constituie capitolul de început al istoriei surzilor.

Dar, înainte de a începe această stranie poveste, să ne întoarcem la observațiile personale și „inocente“ ale lui David Wright („inocente“ pentru că, așa cum el însuși subliniază, și-a făcut un principiu din a evita orice lectură pe această temă până când și-a scris propria carte). La vârsta de opt ani, când devenise limpede că surditatea lui e incurabilă și că, fără măsuri radicale, vorbirea sa va regresa, a fost trimis la o școală specială din Anglia, una dintre școlile consecvent devotate misiunii lor, însă prost concepute, strict „orale“, care sunt preocupate mai ales să-i facă pe surzi să vorbească la fel ca alți copii, și care au făcut atâta rău celor cu surditate

prelinguală, încă de la înființarea lor. Tânărul David Wright a fost stupefiat la prima sa întâlnire cu cei afectați de surditate prelinguală.

Participam uneori la lecții împreună cu Vanessa. Ea a fost primul copil surd pe care l-am cunoscut. [...] Însă chiar și unui puști de opt ani ca mine cunoștințele ei generale i s-au părut ciudat de limitate. Îmi amintesc de o oră de geografie pe care o făceam împreună, când domnișoara Neville a întrebat:

„Cine este regele Angliei?”

Vanessa n-a știut; descumpănită, a încercat să citească pieziș în cartea de geografie care era deschisă la capitolul despre Marea Britanie pe care îl pregătiserăm.

„Regele – regele“, a început Vanessa.

„Mai departe“, a ordonat domnișoara Neville.

„Eu știu“, am spus eu.

„Liniște.“

„Marea Britanie“, a spus Vanessa.

Am răs.

„Ești tare proastă“, a zis domnișoara Neville. „Cum poate un rege să se numească «Marea Britanie?»“

„Regele Marea Britanie“, a încercat sărmana Vanessa, stacojie.

„Spune-i tu, dacă știi [David].“

„Regele George al V-lea“, am zis eu mândru.

„Nu-i corect! Nu e în carte.“

Vanessa avea desigur dreptate; capitolul despre geografia Marii Britanii nu se ocupa de organizarea sa politică. Ea nu era nici pe departe proastă; dar, pentru că se născuse surdă, vocabularul ei format încet și cu greu era încă prea redus ca să-i permită să citească de plăcere. Drept urmare, nu exista aproape nici un mijloc prin

care ea să poată acumula comoara de informații diverse și pentru moment inutile pe care alți copii le dobândesc inconștient din conversații sau lecturi întâmplătoare. Aproape tot ce știa i se predase sau i se ceruse să învețe. Iar aceasta e o diferență fundamentală între copiii care aud și cei care se nasc surzi – sau era, în acea epocă pre-electronică.

Vedem așadar că situația Vanesei era gravă, în ciuda înzestrărilor ei înnăscute; iar genul de învățare și comunicare ce i se impunea o ajuta prea puțin, dacă nu cumva făcea chiar ca situația să se perpetueze. Căci în această școală progresistă, așa cum era ea considerată, se aplica o interdicție înverșunată până la demență împotriva limbajului semnelor – nu doar a limbajului mimico-gestual britanic standard, ci și a „argoului“ – limbajul rudimentar al semnelor inventat de copiii surzi din școală. Și totuși – lucru de asemenea bine surprins de Wright – acest limbaj s-a dezvoltat în școală, fiind irepresibil, în ciuda pedepsei și a interdicției. Iată prima imagine a băieților care i s-a dezvoltat tânărului David Wright:

Agitația buimăcește ochiul, brațele se rotesc ca morile de vânt în furtună [...] vocabularul mut și expresiv al trupului – aspect, expresie, ținută, privire; mâinile își joacă pantomima. Un infern fascinant [...]. Încep să înțeleg ce se întâmplă. Mișcarea aparent coribantică a mâinilor și a brațelor se reduce la o convenție, un cod pe care deocamdată nu-l pot descifra. Este de fapt un fel de dialect local. Școala și-a dezvoltat propriul ei limbaj ciudat sau argou, deși nu e verbal [...]. Orice comunicare trebuie să fie orală. Argoul nostru gestual era desigur interzis [...]. Însă aceste reguli nu puteau fi impuse în absența

personalului. Ce descriu eu aici nu e felul în care vorbeam, ci felul în care vorbeam între noi când nu era prezent nici un om care auzea. În acele momente, comportamentul și conversația noastră erau diferite. Uitam de inhibițiile noastre, nu mai purtam măști.

Așa era școala din orașul Northampton, din regiunea Midlands, Anglia, când David Wright s-a dus acolo ca elev, în 1927. Pentru el, copil cu surditate postlinguală, cu o bună cunoaștere a limbii, școala era în mod evident excelentă. Pentru Vanessa, pentru alți copii cu surditate prelinguală, o asemenea școală, cu metoda ei tranșant orală, era însă un adevărat dezastru. Dar, cu un secol în urmă, în Casa Americană pentru Surzi de la Hartford, Connecticut, unde se folosea liber limbajul semnelor între toți elevii și profesorii, Vanessa nu s-ar fi considerat jalnic handicapată; ar fi putut deveni o tânără cultivată, poate chiar cu preocupări literare, ca acele tinere surde care scriau cărți pe la 1830.

Înainte de 1750, situația celor suferind de surditate prelinguală era într-adevăr dezastruoasă: incapabili să învețe să vorbească, deci „muți“, incapabili să se bucure de comunicarea liberă până și cu părinții și familia, limitați la câteva semne și gesturi rudimentare, izolați, cu excepția celor din orașele mari, până și de comunitatea semenilor, lipsiți de educație și cultură, de toate cunoștințele din lume, obligați să presteze munci necalificate, trăind singuri, adesea aproape în mizerie, tratați de lege și de societate ca și cum ar fi fost aproape debili mintal – soarta surzilor era vădit cumplită.¹²

Dar ceea ce era vădit nu era nimic în comparație cu sărăcia interioară – lipsa cunoștințelor și a gândirii pe care o putea aduce surditatea prelinguală, în absența oricărei

comunicări sau a măsurilor curative. Starea deplorabilă a surzilor a trezit atât curiozitatea, cât și compasiunea filozofilor. Astfel, abatele Sicard se întreba:

De ce este izolată și incapabilă să comunice cu alții persoana surdă needucată? De ce este redusă la această stare de imbecilitate? Diferă constituția sa biologică de a noastră? Nu are tot ce-i trebuie pentru a avea senzații, a-și însuși idei și a le combina spre a face tot ce facem și noi? Nu are impresii senzoriale, așa cum avem și noi? Nu stau acestea, ca și la noi, la baza senzațiilor minții și a ideilor dobândite? De ce rămâne atunci proastă persoana surdă, iar noi devenim inteligenți?

A pune această întrebare – nepusă vreodată cu adevărat sau foarte limpede – înseamnă a-i înțelege răspunsul, a vedea că răspunsul se află în utilizarea simbolurilor. Explicația, continuă Sicard, stă în faptul că persoana surdă nu are „simboluri pentru a-și defini și combina ideile [...] există un gol de comunicare total între ea și alți oameni“. Dar lucrul cel mai important, fiind o sursă de confuzie fundamentală încă de la afirmațiile lui Aristotel pe această temă, era concepția greșită, care dăinuie încă, potrivit căreia simbolurile trebuie să fie verbale. Poate că într-adevăr această concepție greșită sau această prejudecată datează din vremuri biblice: statutul subuman al mușilor era înscris în codul mozaic și a fost întărit de slăvirea biblică a vorbirii și auzului – adevăratele cale prin care omul și Dumnezeu pot vorbi („La început era Cuvântul“). Și totuși, reprimată de autoritatea mozaică și aristotelică, unele voci profunde au lăsat să se înțeleagă că lucrurile nu stau așa. De pildă, în remarcă lui Socrate din dialogul *Cratylus* al lui Platon, care l-a impresionat atât de mult pe tânărul abate de l'Épée: